

УДК 316.6

СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ

Стаднік Н. В.

У статті розкрито сутнісні характеристики соціальної відповідальності. З'ясовано, що соціальна відповідальність студента є структурним утворенням, яке містить сукупність взаємопов'язаних компонентів, зміст яких співвідноситься з певної сферою цілісної особистості (когнітивною, емоційно-ціннісною, діяльнісною) й передбачає становлення студента не лише як соціально розвинутої особистості, а й відповідального майбутнього фахівця.

Ключові слова: соціальна відповідальність, соціальні норми, суспільні відносини, студенти, компоненти.

В статье раскрыты сущностные характеристики социальной ответственности. Установлено, что социальная ответственность студента является структурным образованием, которое включает совокупность взаимосвязанных компонентов, содержание которых соотносится с определенной сферой целостной личности (когнитивной, эмоционально-ценностной, деятельностной) и предусматривает становление студента не только как социально развитой личности, но и ответственного будущего специалиста.

Ключевые слова: социальная ответственность, социальные нормы, общественные отношения, студенты, компоненты.

The article reveals the essential characteristics of social responsibility. It has been established that social responsibility of students is a structural formation that includes a range of interconnected components, whose contents correlate with certain spheres of the integrated personality (cognitive, emotional-evaluative, behavioral) and provide for the formation of a student not only as a socially highly-developed personality, but also as a responsible future specialist.

Key words: social responsibility, social norms, social relations, students, components.

Постановка проблеми. Усі сфери суспільного буття (політична, економічна, культурна, соціальна) в умовах характерної для сьогодення нестабільності та різноманітності виборів висувують перед людиною необхідність виявлення наявних проблем, адекватного реагування на них, ухвалення самостійних рішень у нестандартних ситуаціях і вміння нести за них відповідальність. Це зумовлює необхідність зміщення акцентів у виховному процесі на розвиток у молодого покоління, насамперед у студентів, самостійності, мобільності, етичних орієнтирів і соціокультурних цінностей, соціальної відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники, які звертаються до вивчення виховного процесу у вищих навчальних закладах (М. Євтух, О. Платова, Є. Пузирьов), акцентують на наявності в цій сфері суттєвих проблем, які очікують свого розв'язання, зокрема тих, що стосуються соціального становлення студентів, оволодіння ними соціальними нормами і цінностями.

Особливості виховання відповідальності особистості проаналізовано О. Змановською, О. Коберником, М. Левківським, М. Савчиним, Т. Федорченко. Різні аспекти соціальної відповідальності – визначення її сутності, розкриття структури та характеристика її змісту представлені в працях Є. Бондаревської, С. Васильєвої, І. Гладішевої, С. Єлканова, І. Кочетової, Н. Мітіної.

Концептуалізація поняття "відповідальність" доволі широка, що дає змогу, з одного боку, всебічно розкрити його сутність, а з іншого – розглядати його як певну характеристику особистості, що потребує уточнення та конкретизації.

Формування соціальної відповідальності тісно пов'язане з процесами соціалізації особистості. У соціологічному контексті цей феномен розглядається з позиції його регулювання соціальними нормами й реалізації шляхом запровадження форм

соціального контролю, усвідомлення відповідальними суб'єктами своєї соціальної ролі (Є. Пеньков). Як вольову якість особистості, що виявляється в її готовності до виконання обов'язків, які покладаються на неї суспільством, здатність відповідати за свої вчинки та вчинки інших людей, інтерпретують соціальну відповідальність психологи (К. Муздубаєв). У педагогіці відповідальність розуміється як моральна та етична категорія, що забезпечує здатність людини відповідати за свої вчинки, які вона здійснила на засадах вільного вибору (Л. Барановська, О. Кочерга, І. Кочетова).

Незважаючи на широке висвітлення проблеми соціальної відповідальності, вона й нині не втрачає своєї актуальності. Адже в умовах сьогодення посилюється увага до соціального становлення особистості, оволодіння нею соціальними нормами і цінностями, вміннями ухвалювати самостійні рішення і нести за них відповідальність не лише перед самим собою, а й перед соціумом. Однак звернення до реалій практики засвідчує, що вищі навчальні заклади в ситуації орієнтації на ринкову економіку прагнуть готувати професіоналів, які володіють певним обсягом теоретичних знань і практичних умінь, здатних виживати в реаліях сьогодення. При цьому процес навчання у ВНЗ "недостатньо спрямований на внутрішній світ людини, на формування духовно-моральної культури випускника, який усвідомлює свою особисту відповідальність перед суспільством" [4, с. 126].

З огляду на це актуалізується необхідність не лише розкриття сутнісних ознак соціальної відповідальності, а й з'ясування особливостей її вияву студентами.

Мета статті – на основі аналізу наукової літератури визначити основні характеристики соціальної відповідальності, уточнити її структуру та змістове наповнення стосовно студентів.

Виклад основного матеріалу. Важливість соціальної відповідальності як якості, утворення, властивості особистості зумовлена тим, що вона виявляється в усіх сферах її життєдіяльності, постає критерієм оцінювання взаємодії з іншими членами соціуму, соціально зумовлена як характером суспільних відносин, так і місцем індивіда у системі цих відносин. Соціальна відповідальність виникає тоді, коли поведінка людини має суспільне значення і регулюється прийнятими соціальними нормами. Однак регулювати поведінку людини можливо і необхідно лише тоді, коли вона володіє певною свободою дій, що передбачає здатність обирати власну лінію поведінки, самостійно визначати спрямованість своїх вчинків [2, с. 18].

Соціальна відповідальність студента – це стійка диспозиційна стратегія соціальної поведінки особистості, що базується на переконанні в об'єктивній необхідності відносин взаємної залежності членів суспільства і проявляється у свідомому настановленні на активне освоєння потенційних ролей, активне виконання актуальних соціальних ролей на основі співвідношення своїх дій і їх наслідків з термінальними цінностями суспільства і нормами, а також в готовності відповідати за отриманий результат [3].

Доволі ґрунтовне визначення сутності соціальної відповідальності подає Е. Рудковський. На його погляд, у найбільш загальному розумінні соціальну відповідальність слід розглядати як один із проявів зв'язку та взаємної залежності особистості та суспільства, як співвідношення, що виявляється у мірі відповідності суб'єктивної, людської активності характеру суспільних вимог, а також у певному оцінюванні цієї активності та застосуванні санкцій з боку суспільства. Означене співвідношення встановлюється між суб'єктом відповідальності ("той, хто несе відповідальність") та інстанцією, яка висуває вимоги і перед якою звітуються. Сюди також належить об'єкт відповідальності ("за що несеться відповідальність"). Суб'єктом соціальної відповідальності (так само, як і її інстанцією) може бути окрема особистість, колектив, соціальна група – будь-яка соціальна спільнота, яка володіє єдністю діяльності та організації. Зв'язок між суб'єктом відповідальності та інстанцією має діалектичний характер: не лише суб'єкт несе відповідальність перед інстанцією, а й інстанція певною мірою відповідає перед суб'єктом [5, с. 5]. При цьому стверджується, що соціальна відповідальність є віддзеркаленням всієї різноманітності соціальних відносин та узагальненим уособленням всіх видів відповідальності, які входять до її складу. Ці види створюють якісно нову цілісність, яка не може розглядатися ані як одна з них, ані як проста сума цих видів. Співвідношення між соціальною відповідальністю та іншими видами відповідальності можна уявити як діалектичний зв'язок загального та окремого. Загальне існує в окремому та через

окреме, але водночас не вичерпується окремим. Тобто соціальна відповідальність – це підґрунтя всіх видів відповідальності; вона охоплює ті спільні, найбільш значущі в соціальному плані аспекти і характеристики, які властиві окремим її видам. Специфіка конкретних видів соціальної відповідальності зумовлена природою тих суспільних відносин, всередині яких вони виникають і існують у своїй якісній визначеності. Різні види відповідальності постають під час структурного аналізу соціальної відповідальності як елементи системи [5, с. 5].

Соціальна відповідальність поділяється на негативну (ретроспективну) – відповідальність за вже здійснені в минулому протиправні дії та позитивну (активну) – відповідальність за майбутні дії. Позитивна відповідальність характеризується корисною поведінкою суб'єктів суспільних відносин, що реалізуються шляхом виконання ними обов'язків, які приписуються соціальними нормами. Інакше кажучи, йдеться про соціально необхідний спосіб дій суб'єкта, тобто такий, за якого "не лише конкретні приписи (заборони, обов'язки або повноваження), а й більш загальні цілі, встановлені соціальними нормами, запроваджуються з максимальною адекватністю" [7, с. 106]. Негативна відповідальність породжується асоціальною поведінкою, що виявляється через порушення приписів соціальних норм, відмовою від виконання обов'язків, встановлених цими нормами, деструктивність міжособистісних відносин і руйнування механізму, що регулює їх функціонування. Негативна відповідальність обов'язково породжує нові (вторинні) правові відносини, в межах яких на правопорушника покладається обов'язок мінімізувати негативні наслідки своєї поведінки. Її своєрідність полягає в тому, що вона залучається в механізм регулювання суспільних відносин у зв'язку з фактами порушення встановлених правил поведінки або, якщо мати на увазі її попереджувальну, профілактичну роль, з можливістю такого порушення [7, с. 107].

У своїй внутрішній сутності соціальна відповідальність характеризує соціальну типовість особистості, тобто її здатність дотримуватися у своїй поведінці і діяльності загальноприйнятих у даному суспільстві соціальних норм та вміння об'єктивувати власні дії. Вона впливає на свідомість і дії людини, на переконання, вимагає напруження волі, активізує емоційну сферу особистості, спонукає її до пізнавальної, трудової, суспільної активності [1].

Вивчаючи особливості формування соціальної відповідальності студентів, А. Гулевська та В. Максимов пропонують розрізняти в її структурі такі взаємопов'язані компоненти: когнітивний (система засвоєних особистістю знань про соціальну відповідальність, сутність прав та обов'язків, про норми і правила поведінки людини в соціумі, способи регулювання відносин між індивідом та суспільством); мотиваційний (мотиви соціально відповідальної поведінки, моральні орієнтації у реалізації відповідальних вчинків, прагнення свідомо регулювати свою діяльність у соціально-професійній спільноті); діяльнісний (готовність особистості здійснювати свідомий вибір певної лінії поведінки, ухвалювати рішення, оцінювати їх наслідки, визначати необхідні обмеження в поведінці на засадах сформованого світогляду та розвинутої самосвідомості) [2, с. 34]. За кожним з названих компонентів закріплено відповідні функції, а саме: когнітивний компонент – сенсотворна функція (ціннісні настановлення та орієнтації); мотиваційний компонент – нормативно-регулююча функція (особистісне ставлення до відповідальності, прийняття її); діяльнісний компонент – перетворювальна функція (перетворення наявних знань на переконання, систему поглядів на навколишній світ, саму себе та своє місце в цьому світі, відповідальний характер дій) [2, с. 35].

Свою структуру соціальної відповідальності студентів запропонувала В. Савельєва, вирізняючи в ній мотиваційно-ціннісний, орієнтовно-прогностичний, емоційно-вольовий і поведінковий компоненти. Критерієм оцінки мотиваційно-ціннісного компонента соціальної відповідальності студентів визначено просоціальну спрямованість, що проявляється в таких показниках, як альтруїстичні мотиви соціальної поведінки; просоціальні ціннісні орієнтації, широка сфера і соціальний вектор відповідальності, що визнається; орієнтовно-прогностичного – соціальна передбачливість, показниками якої є знання про зміст базових соціально схвалюваних стратегій рольової поведінки і норм, що зумовлюють їх; знання про сутність і зміст базових соціальних цінностей і розуміння особистого та соціального значення норм, що охороняють їх; уміння передбачати особисті та соціально значущі наслідки своїх дій;

емоційно-вольового – причетна самостійність, що проявляється в таких показниках, як здатність до емпатії; здатність до рефлексії своєї поведінки; характер атрибуції відповідальності; поведінкового – наднормативна соціальна активність, показниками якої виступають прагнення до виходу за рамки навчальної програми при засвоєнні змісту соціальних ролей; здатність до прояву ініціативи в організації і здійсненні соціально корисної діяльності; здатність до прийняття на себе додаткових обов'язків [6, с. 70].

Розглядаючи соціальну відповідальність як готовність до певного способу дій, важливу складову диспозицій особистості, фіксованих у її соціальному досвіді, схильність сприймати й оцінювати умови діяльності, діяти у цих умовах певним чином, а також здатність перетворювати одержані у процесі навчання знання на переконання, систему поглядів на навколишній світ, себе і своє місце у цьому світі, вдосконалювати себе як фахівця й особистості, О. Шевчук та С. Шевчук розрізняють у її структурі такі компоненти:

– когнітивний компонент (система знань, суджень оціночного характеру та думок про соціальну відповідальність, усвідомлення прав й обов'язків, розуміння норм і правил поведінки у соціумі, засвоєння способів регулювання відносин між суспільством та індивідуумом). Основу цього компонента складає науковий світогляд особистості, що активно формується у студентському віці. У цей період розвивається здатність до рефлексії, самооцінки, завдяки чому формується "Я-концепція" особистості, відбувається усвідомлення нею своїх духовних, інтелектуальних та інших особливостей. Проте можна спостерігати суперечність між потребою у самопізнанні і недостатнім розвитком вольових якостей студентів для її реалізації;

– афективно-мотиваційний компонент соціальної відповідальності пов'язаний з почуттями щодо соціальних об'єктів: задоволення – невдоволення; симпатія – антипатія; любов – ненависть тощо – та містить мотивацію особистості, що виявляється у внутрішніх спонуках до соціально відповідальної поведінки особистості, які ґрунтуються на усвідомленні свого місця у суспільстві, почутті відповідальності за прийняті рішення та вчинки як майбутнього фахівця певної спеціалізації; у прагненні свідомо регулювати свою соціально-професійну діяльність, стати висококваліфікованим фахівцем; у наполегливому досягненні поставленої мети шляхом опанування необхідними компетенціями, узгодження особистих і суспільних інтересів. Мотивація, що пов'язана з розвитком соціальної відповідальності, супроводжується здатністю до емпатії, співпереживання, бажанням допомагати іншим, бути потрібним і корисним людям. Одночасно характерною для цього компонента соціальної відповідальності студентів є суперечність між потребами у самовизначенні, самоствердженні та самореалізації, з одного боку, та недостатньою самостійністю і готовністю до реалізації своїх життєвих планів, з іншого;

– поведінковий компонент забезпечує реалізацію готовності студента здійснювати усвідомлений вибір певної стратегії поведінки. Саме реальна діяльність та поведінка забезпечують формування таких якостей соціально відповідальної особистості, як самостійність, наполегливість, послідовність, ініціативність, рішучість, здатність відстоювати власну позицію тощо. Крім того, активна практична діяльність студентів має бути спрямована на розвиток комунікативних, організаторських, креативних та інших здібностей, які також мають безпосередній зв'язок з соціальною відповідальністю майбутнього фахівця. Проте у навчальному процесі вищого навчального закладу має місце проблема, що виявляється у суперечності між потребою включення майбутніх фахівців у соціально-відповідальну діяльність і відсутністю реального поля цієї діяльності [8, с. 266].

Дослідниками також запропоновано типи сформованості соціальної відповідальності студентів, кожний з яких характеризується певним змістом:

Соціально відповідальний тип – високий рівень моральності, володіння духовними цінностями, ідеалами, нормами, спрямованістю своєї діяльності на соціально значущі результати; узгоджені власні та соціальні інтереси; високорозвинена здатність до соціальної рефлексії; збалансовані модальності "відповідальний за" і "відповідальний перед".

Соціально орієнтований тип – визначає усвідомлену соціальну активність; спрямованість на результати, які є благом для самого студента та значущих для нього людей; орієнтацію переважно на норми, вибірково на духовні цінності;

здатність до соціальної рефлексії; особистий вибір здійснює відповідно до особистих інтересів та інтересів значущих для нього людей, модальність "відповідальний перед" домінує над модальністю "відповідальний за".

Соціально пасивний тип соціальної відповідальності визначається діяльністю лише за наявності особистого інтересу; керується виключно нормами, духовні цінності часто ігнорує; скоріше не схильний до соціальної рефлексії; особистий вибір характеризується індиферентністю; модальності "відповідальний перед" і "відповідальний за" не виражені.

Асоціальний тип проявляється у діяльності, в основі якої виключно матеріальні потреби і потреби у домінуванні; спрямований на результати, які принесуть користь йому, оточуючі люди розглядаються як засіб для досягнення мети; ігнорування громадських норм і духовних цінностей, порушення правил громадської поведінки; можлива схильність до соціальної рефлексії, але керується її результатами виключно у власних інтересах; особистий вибір орієнтований на власну вигоду, користь для себе і "проти людей"; модальності "відповідальний перед" і "відповідальний за" морально і соціально знецінені [8, с. 267].

Отже, кожний з типів соціальної відповідальності тісно пов'язаний зі змістом виокремлених структурних компонентів, що дає змогу не лише конкретизувати їх діагностичне вимірювання, а й передбачити напрями, за якими має здійснюватися навчально-виховний процес у вищій школі.

Висновки і перспективи подальших досліджень. На основі аналізу наукових джерел визначено основні характеристики соціальної відповідальності: зумовленість особливостями суспільних відносин, орієнтація на соціальні цінності та соціально схвалювану поведінку, вміння самостійно ухвалювати рішення та нести відповідальність за їх наслідки.

З'ясовано, що соціальна відповідальність студента є структурним утворенням, що містить сукупність взаємопов'язаних компонентів. Зміст кожного компонента співвідноситься з певною сферою цілісної особистості (когнітивною, емоційно-ціннісною, діяльнісною) й передбачає становлення студента не лише як соціально розвиненої особистості, а й відповідального майбутнього фахівця.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробкою структури соціальної відповідальності майбутніх учителів.

Література

1. Безпрозванна А. Формування соціальної відповідальності у студентів вищих навчальних закладів [Електронний ресурс] / Анастасія Безпрозванна. – Режим доступу: http://library.udpu.org.ua/library_files/stud_konferenzia/2012_1/visnuk_7.pdf. – Назва з екрана.
2. Гулевская А. Ф. Педагогические условия формирования социальной ответственности студентов экономических специальностей : монография / А. Ф. Гулевская, В. П. Максимов. – Южно-Сахалинск : Изд-во СахГУ, 2012. – 208 с.
3. Иванов М. Г. Социальная ответственность студентов как аспект социального воспитания / М. Г. Иванов // Психолого-педагогический журнал "Гуадеамус". – 2008. – № 13. – С. 120–131.
4. Кочетова И. Д. Создание условий для развития социальной ответственности у студентов как одно из приоритетных направлений в системе высшего профессионального образования / И. Д. Кочетова // Мир науки, культуры, образования. – 2010. – № 6 (25). – С. 126–132.
5. Рудковский Э. И. Ответственность как философская категория [Електронний ресурс] / Э. И. Рудковский. – Режим доступу: <http://lib.vsu.by/xmlui/bitstream/handle/123456789/5217/t10pub127.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. – Назва з екрана.
6. Савельева В. С. Формування соціальної відповідальності у студентів-менеджерів у технічному університеті / В. С. Савельева // Вісник НТУУ "КПІ". Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2013. – № 2. – С. 69–70.
7. Туркина И. Е. Проблема взаимоотношения ответственности личности и общества в контексте философского анализа / И. Е. Туркина // Вісник СевНТУ. Філософія : зб. наук. пр. – 2010. – Вип. 103. – С. 104–108.
8. Шевчук О. С. Соціальна відповідальність як складова професійної підготовки майбутнього психолога / О. С. Шевчук, С. П. Шевчук // Психологічні науки : зб. наук. пр. – 2013. – Вип. 2. – С. 264–268.